

ERZURUM EFSANELERİNDE GAYRİ MÜSLİMLER

Dr. Hayrettin RAYMAN

Efsaneyi, belli bir yer veya şahıs hakkında anlatılan, inandırma gücü fazla, her türlü üslup endişesinden uzak, günlük konuşma dili ile ortaya konulan bir anlatı türü olarak tarif edebiliriz.

Bu kavramı, Fransızlar légende, Almanlar, sage kelimesi ile karşılamaktadırlar.

Din, dünyanın yaratılışı, tarih ve medeniyet, doğa üstü kişi ve güçler efsanelerinin işlediği konulardır. Anonim halk edebiyatında önemli bir yere sahip olan efsanelerin birçok fonksiyonlarının olduğu gözlemlenir.

Efsanelerin cami - türbe gibi yerlerde meydana gelmesi, insanları ritüel davranmaya zorlar. Bu tür ibadet ve ziyaret yerlerine abdetli ve temiz elbiselerle gidilir. Dilekte bulunulur, belirli günlerde ziyaretler tekrarlanır. Efsaneler, topluma yön, insanlara çeki düzen verir, onların neleri yapıp, neleri yapamayacaklarını tayin eder. İnsanları koruma ve iyileştirme rolleri vardır. Meselâ ulu bir kişinin türbesinin yeri değiştirilemez. Mukaddes bir gölün balığına dokunulmaz. Bedensel ve ruhi hastalıklara, insanlar, buralardan şifa beklerler.

Bu açıklamadan sonra «ERZURUM EFSANELERİ» içerisinde gayr-ı müslimlerle ilgili olanlarını incelemeye çalışalım. Bu konuda tesbit ettiğimiz on efsaneden dördünde Rus, dördünde Ermeni, ikisinde Hıristiyanların Türklere yaptıkları kötülükler konu edilmektedir.

Efsaneleri şöyle özetleyip değerlendirebiliriz :

A) Ermenilerle İlgili Efsaneler :

1. **Balıklı Göl(1)** : Erzurum-Ilıca bucağına 8 km. uzaklıkta bir göl vardır. Bu gölün bulunduğu yer, zamanında bir karı kocanın mutlu olarak yaşadığı bir yer imiş.

Günlerden bir gün evin hanımı kocası işte iken kapının önüne çıkıp beyinin gelip gelmediğine bakmak ister. Bu sırada Ermeni delikanlı kadını görür, güzelliğine hayran olur, onu öpmeye arzusuna kapılır.

— Hanım Allah'ını seversen gel senin yüzünü bir öpçüm.

Kadın Allah'ın adını andı diye öpülmeye razı olur. Sonra kocasına olanları anlatır. Kocasını dışarı çıkıp büyük bir ateş yakar, biraz sonra da karısını çağırıp :

— Hanım Allah'ını seversen kendini şu ateşe at, der.

Kadın hiç çekinmeden kendini ateşe atar. Derhal orası bir göl olur, kadın da balık şekline dönüşür.

Göldeki balıkların harbe giden askerler olduğu ve yenilmemesi, yiyecek Rus askerlerinin ölmeleri anlatılır.

Efsanede, Türklerin Allah aşkı için seve seve canlarını feda edebilecekleri vurgulanır.

2. **Dikmetaş** : Ilıca yakınlarında bulunan DİKMETAŞ, zamanında bir ot yığını imiş. Kışın çok ağır geçtiği bir yıl, bütün hayvanlar açlıktan ölmüş, bu ot yığını bir Ermeni'ye aitmiş. Besicilerden biri Ermeni'den ot istemiş, Ermeni, kızı karşılığında ot verebileceğini besiciye söylemiş. Besici durumu kızına iletmiş. Kız, babasını zor durumdan kurtarmak için teklifi kabul etmiş, bir taraftan da :

— Estir kaba yel estir, bu gün dağlara destur. Gavurun yığınına sabahman taş kestir. Şeklinde dua etmiş. Kızın duası kabul olmuş, Ermeni otunu kaybetmiş.

Ermenilerin mal-mülk sahibi olmaları, cimrilikleri efsanede temel motiftir. Ermeni, kıza karşılık yardım eder. Fakat, müslüman bir kızın bir Ermeni ile evlenmesi Türk-İslâm gelenekleriyle bağdaşmaz. Ev-

lenmeyi kabul etmesi dinini değiştirmesi anlamında yorumlanır. Ayrıca, Ermeni cimriliğinden dolayı cezalandırılır.

3. Kırkbirler Kalesi : Hz. Muhammed, Erzurum'un işgal altında kalmasına razı olmadığı için yardım gönderir. Bir gün kırk kişi kalenin içerisinde otururlar. Biraz sonra aralarında bir Ermeni'nin olduğunu fark ederler. «Allah-Allah, biz buraya fethedildik» derler. Bu sözleri duyan Ermeni «ben de sizden oldum diyerek kırk kişiye katılır. Böylece kırkbir kişi olurlar.

Masal-efsane - halk hikâyelerinde görüğümüz kırk formülistik sayısı Ermeni'nin katılması ile kırkbir olur.

4. Pasinler : IV. Murat, İran seferine giderken Erzurum'un Pasinler ilçesinin bir köyüne uğrar. Köyün en zengini Karagavur adlı bir Ermeni'dir. Karagavur, yanına gelen bey, paşa bile olsa ekmek yedirmez. IV. Murat'ın köye geldiği anda, Karagavur adamları ile damın üzerindeki toprağı çığnemektedir. Sultan Murat da damın üzerinde ileri geri yürür. Sonra birlikte aşağıya inerler. Sofraya oturulur. Padişah Karagavur'un prensibini bozduğunu sanarak şöyle der :

— Ey çelebi, sen çalıştırmadan kimseye yemek yedirmezsın, nasıl oldu da bana yemek veriyorsun?

Çelebi şöyle cevap verir :

— Hünkârım, damın üzerinde, yeni atılan toprağı pekiştirmek için birkaç kol yürüdüünüz.

Sultan Murat'ın halk tarafından çok sevilmesi böyle bir efsanenin doğmasını sağlamıştır. Bir tarafta Ermeni'nin katılığı, prensiplerine bağlılığı, bedava kimseye bir şey vermemesi, cimriliği hicvedilirken, Osmanlı padişahının da alçak gönüllülüğü, ayırım yapmayıştı, birleştiriciliği, halktan kimselerle oturup kalkabildiği anlatılmaktadır ki bu özellik IV. Murat'a uygun düşer.

B) Ruslar ile İlgili Efsaneler :

1. Balıklı Göl : İşgal yıllarında Rus Ermeni askerleri Erzurum'da bir gölün kıyısında oturup eğleniyorlar. Yemek için balık kızartırlarken, zaman zaman da Osmanlılarla alay ederek şöyle diyorlarmış :

— Eğer şu tavadaki balıklar canlanırsa, Osmanlı ordusu da canlanır. Bu sözlerden sonra, şimşekler çakmaya başlar, tavadaki balıklar suya atırlar. Bir süre sonra Osmanlı ordusu işgal edilen yerleri geri alır. Balıkların üzerindeki izlerin o zamandan kalma yanık izleri olduğuna inanılır.

Allah, kutsal balıkları yiyen Rus-Ermeni askerlerini cezalandırır. Ayrıca Osmanlı ordusunun kudsietiyi vurgulanır. İşgalci olmayıp Allah için savaştığı dönemler de olmuştur.

2. Gelin Taşı : Seferberlik yıllarında, Ruslar, Erzurum'un Taşlı köyüne saldırıya geçerler. Bu sırada Taşlı köyüne gelin getirilmektedir. Gelin dışmanın top ve tüfek seslerini duyunca şöyle dua eder :

— Allah'ım beni dışman eline dışürmektense, taş kes. Duası kabul olur. Gelin arabası ile taş kesilir. Gelin, temizliğin sembolüdür. Kendisine zarar verilmeyecek bir durumu istemiş, isteği kabul olmuştur.

3. Gelin Taşı(4) : Bu efsane Gelin Taşı(1) efsanesine benzerlik gösterir. Bu efsanede Hasankale'nin Sansar köyünden Miyadin köyüne gelin gelmektedir. Gelin alayı yolda Rus askerlerinin saldırısına uğrar. Bu sırada gelin :

— Yarabbi, sen beni o kâfirlerin eline dışürmektense taş kes daha iyi, isteği kabul olur, dışman askerleri taş kesilirler.

4. Nazlı Baba : Osmanlı-Rus savaşları sırasında bir Erzurumlu Ruslara esir düşer. Esaret üç yıl sürer. Bu kişinin adı Ahmet'tir. Sarı Papaz adlı bir Rus rahibi Ahmet'i dışünceli görünce :

— Merak etme Ahmet, seni Kurban Bayramı'na memleketine göndereceğim. Sarı Papaz, rahip olduğundan mescitte oturmaktadır. Ahmet'i evine davet ederek İbrahim Hakkı'ya vermesi için üç altın verir. Ahmet, altınları getirdiğinde İbrahim Hakkı camidedir. Namaz sonrası bir kaleye çıkarlar. Bakarlar ki bulutun üzerinde bir tabut kendilerine doğru geliyor. İbrahim Hakkı tabutu alıp burcun üzerine koyar.

— Ahmet gel bakalım tanıyacak mısın?

Ahmet, bakar ki Sarı Papaz, İbrahim Hakkı bu kişinin Nazlı Baba olduğunu söyler. Rus papazının müslüman olması Allah nezinde onun itibarını artırır. Sarı Papaz gizlice müslüman olmuş Tayy-i Me-kân yoluyla Osmanlı ülkesine gelmiştir. Nazlı Baba insan olarak iyi huyu sembolize etmektedir. Bu yüzden günümüzde bu türbeye huysuzluk eden çocuklar götürülmektedir.

C) Hıristiyanlarla İlgili Efsaneler :

1. **Derviş Ağa Camii(1)**: Bir gün Derviş Ağa, Hıristiyan komşularına :

— Ben İstanbul'a ne götüreyim de para kazanayım diye sorar. Onlar da :

— Tilki kuyruğu al, çok para kazanırsın derler.

Derviş Ağa, İstanbul'da bir mağaraya tilki kuyruklarını doldurur. Herkes Derviş Ağa'yı alaya alır. Bir gün, Derviş Ağa, rüyasında ayakkabısını boyadığı ihtiyar dervişini görür. Derviş bir mektup verir. Padişaha götürmesini söyler. Padişah mektubu alınca bütün Hıristiyanların tilki kuyruğu takmalarına ve sarayın önünden geçmelerini buyurur. Herkese tilki kuyruklarının Çukurhan'da satıldığı duyurulur. Hıristiyanlar yaptıklarından utanırlar. Derviş Ağa da bu işten kazandığı parayı hayır işlerinde kullanır.

Bir müslümanın Hıristiyanlarca aldatılması hem Allah, hem de padişah tarafından hoş karşılanmaz. Hıristiyanlar, yaptıklarının cezasını çeker.

2. **Gelin Taşı(5)**: Erzurum'un Tekederesi köyüne Mahan köyünden gelin alayı gelmektedir. Gelin alayı yolda eşkiyaların saldırısına uğrar. Sayısız insan öldürülür. Öldürülenler arasında damat da vardır. Gelin şöyle dua eder :

— Yarabbi, sen beni bu Hıristiyanların eline düşürme, taş et daha iyi. Dileği kabul olur. Bugün Tekederesi köyü uzaktan taş kesilmiş bir düğün alayını andırmaktadır.

Taş kesilme motifi efsanelerde büyük yer tutar. Gelin temizliğin, saflığın sembolü olduğundan isteği daima Tanrı tarafından kabul edilir.

Bu incelemede Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu'nun Erzurum Efsaneleri adlı eserindeki metinler esas alınmıştır. (7)

Efsanelerle ilgili daha geniş bilgi için şu kaynaklara baş vurulabilir.

- 1 Sakaoğlu, Saim, 101 Anadolu Efsanesi, 1976.
- 2 Sakaoğlu, Saim; Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu, 1980.
- 3 Önder, Mehmet; Anadolu Efsaneleri, 1966.
- 4 Tanyu, Hikmet : Türklere Taşla İlgili İnançlar, 1968.
- 5 Örnek, Sedat Veyis : 100 Soruda İkelerde Din Büyü Sanat, 1971.
- 6 Boratav, Pertev Naili : 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, 1969.
- 7 Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu : Erzurum Efsaneleri, Ankara, 1985.